

Staroegipatsko nazivlje – problematika, specifičnosti i uporaba u hrvatskim povijesnim znanostima i nastavi povijesti

U članku autor raspravlja o različitim problemima vezanim uz primjenu staroegipatskog nazivlja u hrvatskim povijesnim znanostima i nastavi povijesti. U uvodnom dijelu rada autor daje pregled povijesti staroegipatskog jezika i pisma. U nastavku autor raspravlja o jezičnim problemima vezanim uz obradu staroegipatskih izvora i zbirki muzejskih predmeta. U središnjem dijelu članka autor donosi pregled uporabe staroegipatskog nazivlja u hrvatskim znanstvenim istraživanjima i nastavi povijesti. Kao rezultat autorovih dugogodišnjih istraživanja u završnom dijelu rada predstavljen je prijedlog prvog jedinstvenog nazivlja za hrvatske egiptološke studije. Autor je nazivlje podijelio u pregledne tablice prema skupinama (preddinastijske kulture, povijesna razdoblja, vladari, gradovi, lokaliteti, bogovi, često korišteni specifični pojmovi). Kao prilog na kraju rada autor je izradio pojmovnik i tumač najvažnijih egiptoloških pojmova i božanstava.

Ključne riječi: nazivlje, staroegipatski jezik, staroegipatsko pismo, jezični problemi, ispis hijeroglifskih znakova, transliteracija, prijevod izvornika, obrada izvora, egiptološka terminologija, egiptološka povijesna istraživanja u Hrvatskoj, egiptološka problematika u nastavi povijesti, jedinstveno hrvatsko nazivlje za egiptološke studije, kulture, razdoblja, vladari, gradovi, lokaliteti, bogovi, specifični pojmovi, tumači pojmova.

Staroegipatski jezik i pismo

Poznavanje i prepoznavanje vrste jezika kojim je pisan pojedini predmet jedan je od vrlo važnih dijelova svakog znanstvenog istraživanja. Otkrivanje kojim je jezikom izvor pisan može pomoći pri određivanju njegove starosti, a detaljno istraživanje koje uključuje čitanje, transliteraciju i prijevod svakog teksta može doprinijeti utvrđivanju njegove točne uporabe. Eventualno otkriveni podaci o osobama kojima je predmet pripadao i koje su ga koristile mogu ponekad rasvijetliti i neke segmente svakodnevnog života drevnih naroda.

*Staroegipatski jezik*¹

Egipatski jezik spada u skupinu semitsko-hamitskih jezika. O samom porijeklu jezika još se uvijek vrlo malo zna. Budući da su najstariji Egipćani neosporno afričke rase, osnova njihova jezika je također afrička. Sam jezik ima mnoge sličnosti s hamitskim osobito berberskim dijalektom, ali i sa semitskim jezicima starih Židova i arapskih plemena. Najstariji pismeni dokazi egipatskog jezika pojavili su se sredinom 4. tisućljeća pr. Kr., a jezik uz neke promjene i prilagodbe koristio do 11. stoljeća kada ga je u potpunosti zamijenio arapski jezik. Tijekom svoje povijesti egipatski jezik djelomično se mijenjao, a njegov razvoj lingvisti su podijelili u pet glavnih faza: staroegipatski, srednjoegipatski, kasnoegipatski, demotski i koptski.

Staroegipatski jezik najstarija je poznata verzija jezika. Njime su pisani najstariji natpisi preddinastijskog i ranodinastijskog razdoblja i tekstovi Starog kraljevstva. Koristio se do o. 2100. g. pr. Kr.

Srednjoegipatski se u literaturi često naziva klasičnim egipatskim jezikom. Razvio se iz staroegipatskog i prvi se puta pojavio oko 2100. g. pr. Kr. Kao govorni jezik održao se više od 500 godina, a kao standarni jezik hijeroglifskog pisma održao se do kraja faraonskog razdoblja.

Kasnoegipatski jezik zamijenio je srednjoegipatski oko 1600. g. pr. Kr. tijekom vladavine Hiksa. U upotrebi je ostao do o. 600. g. pr. Kr. Tragovi kasnoegipatskog javljaju se prije 1600. g. pr. Kr., ali u standardnoj upotrebi je tek od o. 1300. g. pr. Kr. (od 19. dinastije). Njegova gramatika dosta se razlikuje od jezika starijih razdoblja.

Demotski se razvio iz kasnoegipatskog jezika. Prvi put se pojavio o. 650. g. pr. Kr, a u upotrebi je ostao sve do 5. stoljeća.

Koptski, koji se razvio iz demotskog, posljednja je faza razvitka egipatskog jezika. Pojavio se potkraj 5. stoljeća, a u upotrebi je ostao još gotovo tisuću godina. Posljednji tekstovi koji su pisali govornici koptskog jezika nastali su u 11. stoljeću.

Od 6. stoljeća pr. Kr. nadalje u Egiptu je u upotrebi i grčki jezik. Njime su se u početku služili grčki trgovci i kolonisti u Naukratu, a od ulaska Aleksandra Velikog u Egipat 332. g. nadalje on postaje službenim jezikom na dvoru egipatskih vladara te se u upotrebi zadržava sve do arapskih osvajanja 641./642. godine.

Nakon što je Oktavijan August porazio vojsku Kleopatre VII. i Marka Antonija 31. g. pr. Kr. kod Akcija, te osvojio Egipat 30. g. pr. Kr., latinski jezik postaje drugi službeni jezik u Egiptu. On se u upotrebi zadržava do kraja 4. stoljeća.

1 Pri izradi ovog kratkog pregleda prvenstveno sam se služio sljedećim djelima: Alan H. Gardiner, *Egyptian grammar*, Oxford 1950.; Adolf Erman, & Hermann Grapow, *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Berlin 1957., vol. I-VII; Rainer Hannig, *Die Sprache der Pharaonen – Grosses Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch*, Mainz 1995.; James P. Allen, *Middle Egyptian - An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*, Cambridge UK & New York 2001.; Mark Collier & Bill Manley, *How to read Egyptian hieroglyphs: A step-by-step guide to teach yourself*, London 2003. (3. izdanje).

Staroegipatsko pismo

Egipćani su jedan od najstarijih naroda koji se počeo služiti pismom. Najnovija istraživanja daju naslutiti da su se prvi oblici egipatskog pisma pojavili već sredinom 4. tisućljeća pr. Kr. Staroegipatsko pismo se već u početku počelo upotrebljavati u dva osnovna oblika: kao hijeroglifsko, spomeničko, pismo i kao hijeratsko, kurzivno svećeničko, pismo koje se nanosilo uz pomoć trske na listove papirusa, krhotine lonaca ili kamen vapnenac. Najstariji hijeroglifski znakovi uklesani su na kamene ploče, hramove ili na opeku. Kasnije se u svakodnevnoj upotrebi razvilo pojednostavljeno demotsko pismo koje se koristilo prilikom pisanja na papirusu, drvenim pločicama i komadima kamena vapnenca.

Naziv hijeroglif potječe od grčkog jezika (grč. *hierós* – svet + *glyfō* – dubim) i označava »svete znakove«, koji pak vuče porijeklo od egipatskog imena za njihovo pismo, koje znači »sveti govor«. Svaki ispisani znak naziva se hijeroglifom, a pismo hijeroglifskim. Egipatsko hijeroglifsko pismo kombinacija je slikovno-pojmovnih znakova, znakova za glasove i determinativa tj. znakova za tumačenje koji su se dodavali na kraj riječi kako bi označili kategoriju u koju spada pojedini pojam. Potpuno razvijeni sustav hijeroglifskog pisma obuhvaća oko 500 znakova. Pojedini znakovi mogli su imati dvije pa i više fonetske vrijednosti. Egipćani su pisali u horizontalnim redovima, s lijeva na desno i s desna na lijevo, i u vertikalnim stupcima, s lijeva na desno i s desna na lijevo. Početak teksta obično prepoznamo na temelju položaja prvog hijeroglifskog znaka, odnosno je li neki znak okrenut na lijevo ili na desno. Hijeroglifski znakovi dijele se na visoke, plosnate i male znakove koji se pišu jedan iza ili ispod drugog.

Grčko i latinsko pismo

Kao što sam već ranije rekao, u Egiptu je tijekom antičkog i kasnoantičkog razdoblja u upotrebi grčko i latinsko pismo kojim se pišu razni službeni dokumenti, pisma viših slojeva društva te vojske. Njime se pišu spomenici ispisani na kamenu, pergameni, papirusu i papiru te se kao takvi neki od njih mogu pronaći i u našim zbirkama.

Jezični problemi u obradi staroegipatskih izvora

U Hrvatskoj vrlo malen broj stručnjaka i znanstvenika može čitati staroegipatsko pismo što znatno otežava tumačenje te znanstvenu i stručnu obradu staroegipatskih izvora koji se čuvaju u domaćim muzejskim zbirkama (čuva ih se nešto više od 4000). Za potrebnu obradu potrebno je:

1. identificirati pismo kojim je spomenik ispisan,

2. vidjeti s koje strane počinje pojedini tekst te u koliko je redaka i kolona ispisan,
3. pročitati hijeroglifske znakove,
4. svaku riječ ispisati latiničkim pismom (transliterirati),
5. prevesti cijeli tekst na hrvatski jezik.

Kao što je već vidljivo iz ovog kratkog pregleda, jezični problemi s kojima se susreću pojedini stručnjaci nisu nimalo laki jer sama staroegipatska gramatika nije do kraja istražena te nakon više od 180 godina proučavanja staroegipatski jezik i pismo još uvijek predstavljaju probleme znanstvenicima.

Budući da se velik dio znanstvenog rada danas obavlja uz pomoć računala, hijeroglifsko pismo potrebno je ispisati i na računalu. Za tu svrhu Center for computer aided Egyptological research (CCER) izradio je nekoliko računalnih programa koji omogućuju ispisivanje svakog hijeroglifskog znaka. Najpoznatiji i najčešće korišteni program za ispisivanje hijeroglifskih znakova je *Glyph for Windows*,² a uz njega se koriste i drugi programi kojima se stručnjaci mogu služiti. Svaki od tih programa mora se kupiti te je za njegovo korištenje potrebna neka vrsta licence. Naravno na Internetu se mogu pronaći i drugi *freeware* programi, ali oni nisu toliko napredni i razvijeni kao *Glyph for Windows*. Osnova rada svakog od tih programa je da svaki hijeroglifski znak označava pojedina sličica koja se prema potrebi može umetnuti u tekst te ispisivati pojedini redovi ili stupci. Ukoliko se oni trebaju prebaciti u program za oblikovanje teksta (npr. *MS Word*) oni se jednostavno označe te kopiraju poput slike te kao takvi umetnu na potrebno mjesto u tekstu. Tijekom rada na projektu *Croato-Aegyptica Electronica* pokušali smo na neki način omogućiti da se takve slike mogu ubaciti i u prozor koji se odnosi na tekstove u aplikaciji M++, ali za sada bez nekog većeg uspjeha. Goran Zlodi s Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu i njegovi programeri već neko vrijeme rade na rješavanju tog problema. Riješili smo problem transliteracije uz pomoć posebno izrađenog transliteracijskog fonta koji se bez poteškoća može uključiti u Windows sučelje te koristiti u Microsoft Office aplikacijama. Budući da svako računalo sadrži grčki i razne oblike latiničkog pisma, s ispisivanjem tih znakova nismo imali nikakvih problema.

Sve gore navedene računalne aplikacije i pisma (eng. *font*) danas bez problema omogućuju istovremeno pisanje staroegipatskog, grčkog odnosno latiničkog pisma, njegove transliteracije u slučajevima raznih oblika staroegipatskog pisma te potom ispisivanja njegova prijevoda na hrvatski ili danas najčešće korišteni engleski jezik.

2 Postoje dvije osnovne verzije programa *Glyph for Windows*: *Glyph Basic* koji sadrži samo 850 osnovnih hijeroglifskih znakova srednje egipatskog jezika te *Glyph Professional* koji sadrži 6900 poznatih hijeroglifskih znakova.

Egiptološka terminologija u hrvatskim povijesnim znanostima

Pregled povijesti korištenja egiptološke terminologije u znanstvenim istraživanjima

Od početka proučavanja staroegipatske povijesti u okviru hrvatskih povijesnih znanosti specifična staroegipatska terminologija nikad nije bila ujednačena. Svaki autor koji se bavio Starim Egiptom koristio je vlastite oblike pisanja imena lokaliteta, gradova, faraona, bogova te pojedinih vrsta predmeta.

Proučavanje staroegipatske povijesti u Hrvatskoj započinje 1862. godine. Od tada pa do kraja 19. stoljeća u Hrvatskoj se još nije oblikovala skupina znanstvenika koja bi se specijalizirali za proučavanje egipatskog segmenta antičke baštine.³ Znanstveni i kulturni radnici, koji su se dodirnuli egipatskih starina, bavili su se politikom, hrvatskom poviješću i kulturom (J. J. Strossmayer, F. Rački, I. Kršnjavi). Muzejski djelatnici poput Šime Ljubića i Frane Bulića ispunjavali su profesionalnu dužnost prema građi pohranjenoj u ustanovama kojima su bili na čelu. Pojedini strani znanstvenici dolazili su u Hrvatsku privučeni informacijama o značajnim predmetima koji se nalaze u muzejskim institucijama (arheološki muzeji u Splitu i Zagrebu) ili u Dioklecijanovoj palači u Splitu. U drugoj polovici 20. stoljeća postavljeni su temelji o prikupljanju, sređivanju i objavljivanju građe domaćih muzejskih institucija, a domaća je znanstvena javnost uključena u međunarodne znanstvene tokove. Strani znanstvenici, koji borave u Hrvatskoj, donose specijalistička znanja.

Metodologiju su naši znanstvenici uglavnom preuzeli od njemačkih, talijanskih i engleskih istraživača koji su im bili i glavni uzori. U ovom periodu na našem prostoru nije napisana niti jedna povijest Starog Istoka i Starog Egipta, pa možemo govoriti samo o metodološkim obrascima objavljivanja građe koji prevladavaju u Europi tijekom 19. stoljeća. U Hrvatskoj nije bilo osoba osposobljenih za proučavanje egipatske kulture. Primjerice, J. J. Strossmayer⁴ nije razlikovao ikonografiju Serapisa kojeg je smatrao Zeusom (1874.), dok Š. Ljubić⁵ odlično interpretira Harpokrata (1887.). Unatoč pogreškama i manjkavosti pojedinih članaka, svaki tekst nastao tijekom 19. stoljeća na našem prostoru treba smatrati značajnim prilogom u proučavanju egipatskih starina.

Jezik kojim su pisani članci razlikuje se ovisno od geografskog prostora na kojem je pojedini autor djelovao. U Dalmaciji je u tadašnjoj znanosti prevladavao talijanski, a u Hrvatskoj i Slavoniji hrvatski jezik. Svi članci s dalmatinskog područja objavljeni su u časopisu *Bulletino di archeologia e storia Dalmata* koji izlazi u Splitu od 1878. godine. U tom časopisu ponekad se pojavljuje poneki tekst napisan hrvatskim jezikom, ali uglavnom prevladava talijanski. Na prostoru Hrvatske i Slavonije izlazi veći broj časopisa u kojima se objavljuju članci vezani uz egipatske starine. Ovdje prvenstveno valja istaknuti *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja* i *Viestnik*

3 Pregled se temelji na mojim vlastitim istraživanjima i knjizi *Egipat u Hrvatskoj* (Zagreb 2003).

4 Josip Juraj Strossmayer, Dva marmorna kipa nadjena u Sriemu, *Vienac* 6, Zagreb 1874., 765-767.

5 Šime Ljubić, Harpocrates, *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu* IX-2, Zagreb 1887., 33-36.

hrvatskoga arheološkoga društva koji izlaze u Zagrebu od 1878. te su pisani na hrvatskom jeziku. Ponekad je neki članak napisan na stranom jeziku, ovisno o zemlji iz koje je autor. Uočljivo je da se na prostoru Hrvatske članci objavljuju u raznim političkim (*Obzor*) i kulturnim novinama (*Vienac*). Arhivska građa također je pisana vrlo raznoliko. Primjerice, građa vezana uz zagrebačku mumiju pisana je uglavnom hrvatskim, njemačkim (ponekad i goticom) i talijanskim jezikom. Stručna terminologija također je raznolika. Prisutan je različit način pisanja geografskih i osobnih imena pa se i za sam Egipat koriste nazivi Misir i Egipat. Takvi metodološki obrasci i jezična raznolikost na hrvatskom prostoru potrajat će sve do nastanka Kraljevine SHS 1918. godine, odnosno do dvadesetih godina 20. stoljeća.

U dvadesetom stoljeću pojavili su se i prvi pregledi staroegipatske povijesti. Riječ je o *Povijesti Starog Orijenta*⁶ Gavre Manojlovića (1923.), enciklopedijskim člancima⁷ (1941.-1945.) i monografiji⁸ Grge Novaka (1967.) i sveučilišnim udžbenicima⁹ Petra Lisičara (1956.-1975.). Jezik i terminologija u tim radovima nisu ujednačeni te variraju od autora do autora.

Manojlović je prilikom pisanja *Povijesti Starog Orijenta* pokušao pronaći hrvatske termine za egipatske kojima se imenuju specifični povijesni fenomeni (nome poistovjećuje sa župama, a faraone s kraljevima), a za naziv Egipat Manojlović često usporedno koristi termine Misir i Egipat što s današnjeg stanovišta ponekad zbunjuje jer se tako, za laika, stvara slika da se radi o dvije različite zemlje. U pregledima pojedinih dinastija Manojlović preuzima i Manetove podatke iz kraljevskih lista, ali se uglavnom služi u historiografiji uobičajenim imenima faraona. Sam jezik i pravopis s današnjeg stanovišta prilično je arhaičan.

Djela Grge Novaka vrlo su čitka, a jezik suvremen. Terminologija kojom se koristi uglavnom je prihvaćena u drugoj polovici 20. stoljeća u mnogim radovima njegovih kolega. Međutim, način pisanja imena vladara i lokaliteta nije ujednačen te je on karakterističan za mnoge radove o staroegipatskoj problematici sve do danas.

Terminologija i jezik kojim se u svojim sveučilišnim udžbenicima služio Petar Lisičar vrlo su slični terminima kojima se služio Grga Novak. Za najznačajnije bogove koriste se općeprihvaćena imena, dok se za imena religijskih središta koriste imena prema grčkoj interpretaciji (*Diospolis, Heliopolis, Apollinopolis, Aphroditopolis, Kinopolis, Lykopolis*). Za imena vladara koriste se slični nazivi kojima se služi i Novak u svojim radovima.

6 Gavro Manojlović, *Povijest Staroga Orijenta*, I-III, Zagreb 1923.

7 Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, I., s.v. Amarna, Zagreb 1941.; Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, I., s.v. Amenemhat, Zagreb 1941.; Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, I., s.v. Amenofis, Zagreb 1941.; Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, III., s.v. Cezar, Zagreb 1943.; Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, V., s.v. Egipat, Zagreb 1945.; Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, V., s.v. Egipatologija, Zagreb 1945.

8 Grga Novak, *G. Egipat – prethistorija, faraoni, osvajači, kultura*, Zagreb 1967.

9 Petar Lisičar, *Egipat u starom vijeku*, Skopje 1956.; Petar Lisičar, *Pregled historije istočnih naroda*, Zagreb 1966., 1-41; Petar Lisičar, *Stari Istok – Pregled historije istočnih naroda staroga vijeka*, Zagreb 1972., 1-71; Petar Lisičar, *Stari Istok*, Zagreb 1975., 1-59.

U drugoj polovici 20. stoljeća Petar Selem, koji se obrazovao i u Francuskoj, također se koristio sličnom terminologijom kojom su se služili njegovi prethodnici, a njegov stil vrlo je pitak. Selem se u svojim djelima uglavnom bavio proučavanjem prisutnosti staroegipatskog kulta na našem prostoru pa mnoge problematične termine nije ni koristio u svojim radovima.

U najnovije doba, na prijelazu stoljeća, Igor Uranić, koji se obrazovao se u Hrvatskoj i Mađarskoj, u svojim radovima koristi terminologiju koja se donekle razlikuje od njegovih prethodnika. U monografskom prikazu staroegipatske povijest *Stari Egipat*¹⁰ prvi je dao jedan novi prijedlog pisanja imena staroegipatskih vladara čija je imena prilagodio hrvatskom jeziku, a sličan model koristio je i u pregledu staroegipatske religije *Ozirisova zemlja*.¹¹

Slične modele u svojim radovima koristi i Mladen Tomorad, koji se u egiptologiji obrazovao u Engleskoj. Međutim, za razliku od Uranića, Tomorad se prvi bavi izradom metodoloških obrazaca staroegipatske kronologije,¹² te tijekom rada na projektu *Croato-Aegyptica Electronica*¹³ i disertaciji¹⁴ prvi pokušava ujednačiti nazivlje i terminologiju koji se koriste u hrvatskim egiptološkim istraživanjima i nastavi povijesti.

Korištenje egiptološke terminologija u hrvatskim povijesnim udžbenicima

U okviru hrvatskih povijesnih znanosti još uvijek nije upotpunosti usklađena terminologija i nazivlje (najčešće vladari, pojmovi, lokaliteti, bogovi) za staroegipatsku povijest i povijest Starog Istoka. Autori hrvatskih povijesnih udžbenika u svojim radovima vrlo raznoliko pišu i koriste nazivlje vezano uz prostor drevnog Bliskog istoka. Upravo nedostatak recentnih prijevoda te sustavnog korištenja nazivlja dovela je do sveopćeg kaosa u terminologiji koja se u udžbenicima pojavljuje sve do danas. Tako se imena istih vladara pišu različitim oblicima (npr. najbolji primjer je faraon Tutankhamon koji se vrlo često pogrešno piše u raznim drugim varijantama npr. Tutankamon), do različitih imena lokaliteta, gradova, osobnih imena i razdoblja (npr. Stara Država, Staro Carstvo, Staro kraljevstvo i sl.). Upravo stoga nameće se potreba usklađivanje nazivlja u okviru cjelokupnih povijesnih znanosti pa tako i udžbeničke literature koja se koristi od osnovne škole do fakulteta.

10 Igor Uranić, *Stari Egipat – povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, Zagreb 2002.

11 Igor Uranić, *Ozirisova zemlja*, Zagreb 2005.

12 Mladen Tomorad, Historiografski problemi kronologije staroegipatske povijesti u hrvatskim povijesnim znanostima i nastavi povijesti, *Povijest u nastavi*, broj 11 (2008.), 31-66.

13 www.croato-egyptica.hr

14 Mladen Tomorad, *Model računalne obrade i prezentacije staroegipatskih predmeta u muzejskim zbirkama u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet u Zagrebu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2006.

Prijedlog jedinstvenog hrvatskog nazivlja za egiptološke studije¹⁵

Do početka rada na projektu *Croato-Aegyptica Electronica* (od 2002.; voditelj: dr. sc. Mladen Tomorad) u hrvatskim povijesnim znanostima nije postojao pokušaj ujednačenja staroegipatskog nazivlja. Budući da je projekt predstavljao prvi pokušaj objedinjavanja svih staroegipatskih zbirki u Hrvatskoj i znanstvenu i stručnu analizu i obradu svih predmeta koji se u zbirkama čuvaju također se nametnula i potreba da se izradi jedinstveni unificirani pregled najvažnijih pojmova s kojima bi se hrvatski povjesničari (nastavnici, profesori, znanstvenici, kustosi) mogli susretati u svome radu. U razdoblju od 2002. do kraja 2006. M. Tomorad izradio je prijedlog jedinstvene terminologije za staroegipatske studije koji se temelji na proučavanju brojne literature, rječnika i gramatike staroegipatskog jezika.¹⁶

Ovdje predložena terminologija sastavljena je na temelju istraživanja raznih priručnika, rječnika i gramatika staroegipatskog jezika. Rezultati istraživanja dani su na pregled klasičnim filozofima, stručnjacima za hrvatski jezik te staroegipatski jezik na temelju čega je sastavljena konačna inačica predložene terminologije.

Sama terminologija podijeljena je u sljedeće skupine:

1. preddinastijske kulture,
2. povijesna razdoblja,
3. vladari,
4. gradovi,
5. lokaliteti,
6. bogovi,
7. često korišteni specifični staroegipatski pojmovi.

U skladu s potrebama egiptološke struke također je izrađen osnovni pojmovnik (tumač) često korištenih termina koji našim stručnjacima nisu dovoljno jasni ili

15 Posebno zahvaljujem prof. dr. sc. Bruni Kuntić-Makvić i mr. Igoru Uraniću za brojne savjete prilikom izrade ovdje predložene hrvatske terminologije. Osnovna literatura i priručnici korišteni u izradi prijedloga hrvatskog nazivlja za egiptološke studije: *Lexikon der Ägyptologie*, I-VII, Wiesbaden, (Hrsg. W. Helck, E. Otto, W. Westendorf); Alan H. Gardiner, *Egyptian grammar*, Oxford 1950; Adolf Erman & Hermann Grapow, *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Berlin 1957, vol. I-VII; D. B. Redford, *Pharaonic king-lists, annals and day-books: a contribution to the study of Egyptian sense of history*, Missiasauga 1986; Rainer Hannig, *Die Sprache der Pharaonen – Grosses Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch*, Mainz 1995; Jürgen von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, Mainz 1999; *The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford 2000 (ed. Ian Shaw); James P. Allen, *Middle Egyptian – An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*, Cambridge UK & New York 2001; Michael Rice, *Who's who in Ancient Egypt*, London & New York 2002; Rainer Hannig, *Ägyptisches Wörterbuch I – Altes Reich und Erste Zwischenzeit*, Mainz 2003; Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, London 2003; Aidan Dodson & Dyan Hilton, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, London 2004.

16 Prilikom izrade ujednačenog nazivlja također su konzultirani i brojni stručnjaci za klasične jezike kao i egiptolog I. Uranić koji je stručnjak za staroegipatski jezik.

poznati te tumač staroegipatskih božanstava. Pri izradi tumača korišteni su brojni priručnici i druga uobičajena egiptološka pomagala.

Preddinastijske kulture

kultura	međunarodni termin	prijedlog hrvatskog naziva
Badari	Badarian	Badari
Buto		Buto
Faiyum; Fayum		Fajjum
Maadi		Maadi
Naqada I; Nagada I	Amratian	Nagada I.
Naqada II; Nagada II	Gerzean	Nagada II.
Naqada III; Nagada III		Nagada III.

Povijesna razdoblja

međunarodni naziv (engleski; njemački)	Biblija, izdanje: Krćanska sadašnjost, Zagreb 1968. (dalje: Biblija, KS)	prijedlog hrvatskog naziva
Predynastic period; Prädynastischezeit		preddinastijsko razdoblje ili doba
Archaic period; Thinitenzeit		arhaisko razdoblje ili doba
Old Kingdom; Altes Reich	Staro carstvo	Staro kraljevstvo
First Intermediate period; Erste Zwischenzeit		prvo međurazdoblje ili doba
Middle Kingdom; Mittleres Reich	Srednje carstvo	Srednje kraljevstvo
Second Intermediate period; Zweite Zwischenzeit		drugo međurazdoblje ili doba
New Kingdom; Neues Reich	Novo carstvo	Novo kraljevstvo ili doba
Third Intermediate period; Dritte Zwischenzeit		treće međurazdoblje ili doba
Late period; Spätzeit		kasno razdoblje ili doba
Ptolemaic period; Ptolemäerzeit		ptolemejsko razdoblje ili doba
Roman period; Römischezeit		rimsko razdoblje ili doba

Problematična imena staroegipatskih vladara¹⁷

međunarodni naziv	Biblija, KS	prijedlog hrvatskog nazivlja
Tuthmose; Thutmosis	Tutmes	Tutmozis
Akhenaten; Echnaton	Aknaton	Amenhotep IV. Ekhnaton (Amenofis IV. Aknaton)
Tutankhamun; Tutanchamun	Tutankamon	Tutankhamon
Rameses; Ramses	Ramzes	Ramzes
Merenptah	Merneptah	Merenptah
Sety; Sethos	Seti	Seti
Siamun	Siamon	Siamun
Psusennes	Psusenes	Psusenes
Sheshonq	Šešonk	Šešonk
Bakenrenef (Bocchoris)	Bokoris	Bakenrenef (Bokoris)
Shabaqo	Šabaka	Šabaka
Shabitoqo	Šabatoka	Šabitka
Taharqo	Tirhaka	Taharka
Tanutamani	Tanutamon	Tanutamani
Psamtek	Psametik	Psametik
Nekau	Neko	Neko
Ahmose (Amasis)	Amasis	Ahmoze (Amasis)

Najvažniji gradovi

današnji međunarodni naziv	staroegipatski	grčki	latinski	Biblija, KS	prijedlog hrvatskog nazivlja
Abydos	<i>Abdju</i>				Abidos; Abid
Alexandria	<i>Raqed; Rhakotis</i>	Alexandrina	Alexandria		Aleksandrija
Tell el-Amarna	<i>Achetaton</i>			el-Amarna	Amarna
El-Sheikh'Ibada		Antinoopolis	Antinoe		Antinoopol
Aswan	<i>Swenet, Syene</i>		Syene et Elephantine		Asuan
Tell el-Dab'a	<i>Hwt-wrt; Hut-uaret</i>	Auaris	Auaris		Avaris

¹⁷ Potpuni popis svih staroegipatskih vladara sa svim inačicama njihova imena te hrvatskim nazivom vidi u: Mladen Tomorad, Historiografski problemi kronologije staroegipatske povijesti u hrvatskim povijesnim znanostima i nastavi povijesti, Povijest u nastavi, Zagreb 2008., 31-66.

današnji međunarodni naziv	staroegipatski	grčki	latinski	Biblija, KS	prijedlog hrvatskog nazivlja
Tell Basta	<i>Per-Bastet</i>	Bubastis	Bubastis	Bubastis	Bubastis
Busiris	<i>Per-Usir; Djedu</i>	Busiris			Busiris
Tell el-Farain	<i>Per-Uadjet</i>	Buto			Buto
Qena	<i>Iunet; Tantere</i>	Dendera	Dendera		Dendera
Hiw		Diospolis Parva	Diospolis Parva		Diospol Mali
Edfu	<i>Djeba; Djeb</i>	Apollonopolis	Apollonopolis Magna		Edfu; Apolonopol Veliki
Elephantine	<i>Abu</i>		Elephantine		Elefantina
Philae	<i>Pi-lak</i>		Philae		File
Helipolis	<i>Iunu; On</i>	Heliopolis	Heliopolis	Heliopol	Heliopol
Ihnasya el-Medina	<i>Henn-nesw; Chenen-nisut</i>	Herakleopolis	Herakleopolis Magna		Herakleopol Veliki
Damanhur		Hermopolis Parva	Hermopolis Parva		Hermopol Mali
al-Ashmunein	<i>Chemenu</i>	Hermopolis	Hermopolis Magna		Hermopol Veliki
Kom el-Ahmar	<i>Nekhen; Nechen</i>				Hierakonpol
Medinet el-Fayum		Crocodilopolis	Crocodilopolis		Krokodilopol
el-Lisht					Lišt
Mit Rahina	<i>Inwb-hedj; Men-Nefer</i>	Memphis	Memphis	Memfis	Memfis
Mendes	<i>Djedet</i>	Mendes	Mendes		Mendes
Naqada	<i>Nubt, Ombos</i>				Nagada
Naukratis		Naukratis	Naukratis	Neukrata	Naukratij; Naukratida
el-Bahnasa	<i>Per-medjet</i>	Oxyrchynchus	Oxyrchynchus		Oksirink
Qantir	<i>Per-Ramses; Piramesse</i>			Pi-Ramzes	Piramese
Sa el-Hager	<i>Sais</i>	Sais	Sais	Sais	Sais
Sebennytyos	<i>Djeb Netjeret</i>	Sebennytyus	Sebennytyus		Sebenit
San el-Hagar	<i>Djanet</i>	Tanis	Tanis	Tanis	Tanis
Luxor – Thebes	<i>Waset; Uaset</i>		Thebae	Teba	Teba
Thinis	<i>Teni</i>	Thinis			Tinis
Beni Hasan					Beni Hasan

Najvažniji lokaliteti

današnji međunarodni naziv	staroegipatski	grčki	Biblija, KS	prijedlog hrvatskog nazivlja
Abu Simbel				Abu Simbel
Abusir				Abusir
Dahshur				Dahšur
Deir el-Bahri; Deir el-Bahari				Deir el-Bahri
Deir el-Medina; Deir el-Medineh				Deir el-Medina
Faiyum; Fayum				Fajum
Giza; Gizeh				Giza
Hawara	<i>Repi-Rahunet</i>			Hawara
Karnak	<i>Ipet-isut; Ipet-sut</i>		Karnak	Karnak
Luxor	<i>Ipet; Opet</i>			Luksor
Malkata				Malkata
Medinet Habu				Medinet Habu
Meidum				Meidum
Moeris	<i>Merwer</i>	Moeris		Moeris
Qadesch				Kadeš
Rosetta				Rozeta
Valley of Kings				Dolina kraljeva
Valley of Queens				Dolina kraljica
Saqqara				Sakara, Sakkara

Najznačajniji staroegipatski bogovi

međunarodni naziv	egipatski naziv	prijedlog hrvatskog nazivlja
Amun	<i>Amun</i>	Amun ili Amon
Anubis	<i>Inpu</i>	Anubis
Apis	<i>Hep</i>	Apis
Aten; Aton	<i>Aton</i>	Aton
Atum	<i>Atum</i>	Atum
Bastet	<i>Bastet</i>	Bastet
Duamutef	<i>Duamutef</i>	Duamutef
Geb	<i>Geb</i>	Geb
Hapy	<i>Hapy</i>	Hapi
Hathor	<i>Hathor</i>	Hator
Horus	<i>Heru</i>	Hor, Horus
Imsety	<i>Imsety</i>	Imset
Isis	<i>Iset</i>	Izida
Khonsu	<i>Khonsu</i>	Khonsu
Khnum	<i>Khnum</i>	Khnum
Ma'at	<i>Maat</i>	Maat
Montu	<i>Montu</i>	Mont

međunarodni naziv	egipatski naziv	prijedlog hrvatskog nazivlja
Mut	<i>Mut</i>	Mut
Neith	<i>Neith</i>	Neit
Nephthys	<i>Nebet-hut</i>	Neftida
Nun	<i>Nun</i>	Nun
Nut	<i>Nut</i>	Nut
Osiris	<i>Usir</i>	Oziris
Ptah	<i>Ptah</i>	Ptah
Qebehsenuf	<i>Qabenksenuf</i>	Kebhsenuf
Ra (Re)	<i>Ra; Re</i>	Ra
Serapis	<i>Serapis</i>	Serapis
Seth	<i>Seth</i>	Set
Shu; Schu	<i>Shu</i>	Šu
Suchos (Sobek)	<i>Sobek</i>	Sukos ili Sobek
Tefnut	<i>Tefnut</i>	Tefnut
Thot	<i>Thot</i>	Tot

Često korišteni opći pojmovi

međunarodni pojam (engleski, njemački)	staroeipatski	prijedlog hrvatskog nazivlja
amulet; Amulett		amulet
Amarna letters		amarnski spisi; pisma iz Amarne; pločice iz Amarne
ankh; anch	<i>ankh</i>	ankh
Ba	<i>ba</i>	ba
canopic jar; Kanope		kanopa
cartouche; Kartusche		kartuša
cataract; Katarakt		katarakt
Coptic; Koptisch		koptski
Djed	<i>djed</i>	đed
heb-sed	<i>heb-sed</i>	heb-sed
hieroglyph; Hieroglyphe		hijeroglif
Ka	<i>ka</i>	ka
Kemet	<i>kmt</i>	kemet
mastaba		mastaba
Memnon colossi; Memnon Kolosse		Memnonovi kolosi
nesu-bit	<i>nesu-bit</i>	nesu-bit
pyramide; Pyramide		piramida
Ramesseum		Ramesej
Scarab; Skarabäus		skarabej
shabti; Uschebti;	<i>shabti; ushabti</i>	šaubti
Uadjet	<i>uadjet</i>	uadet
ureus; Uräus	<i>uaret</i>	urej; ureus

Prilog 1. Tumač najvažnijih egipoloških pojmova

amulet (ar. *hamala* – nositi) – dekorativni izrezbareni predmet koji su stari Egipćani nosili uglavnom zbog svojih religioznih vjerovanja. Osobe koje su nosile amulete vjerovala su da njima stječu različite natprirodne moći i da su zaštićeni od čarolije; nazivali su ih *meket*, *nehet*, *sa* – zaštititi, a koristio se i naziv *wedja* – biti dobro; izrađivani su od različitih metala, drveta, fajanse, terakote i kamena

ankh (eg.) – simbol života u obliku križa

antika (od lat. *antiquus* – star, drevan) – razdoblje u povijesti čovječanstva koje obuhvaća sve što je stvorila grčka, helenistička i rimska kultura

antropomorfan – čovjeku sličan, čovjekolik

apsolutna monarhija – država u kojoj vrhovna vlast potpuno, nerazdjeljivo i neograničeno pripada vladaru

arhajsko doba – razdoblje I. i II. dinastije; **tinisko doba**

arheologija (grč. *archaios* – star + *lógos* – riječ, govor) – znanost koja proučava najstarije ostatke i spomenike materijalne kulture i društva od prve pojave čovjeka

ba (eg.) – egipatski ekvivalent duše; viši oblik duše; u egipatskih grobnicama prikazivana kao ptica s ljudskom glavom

datiranje (lat. *datare* preko njem. *datieren* – zapisati datum, vući podrijetlo, postojati od neke vremenske granice) – zapisivanje datuma; određivanje vremena nastanka

demotsko pismo (od grč. *dēmos* – narod, puk) – pojednostavljeno hijeratsko pismo kojim se služio egipatski puk

dešeret (eg. – crvena zemlja, pustinja) – prastari naziv za Egipat

dijadosi (grč. *diádochos* – zamjenik) – nasljednici Aleksandra Velikog koji su nakon njegove smrti međusobno razdijelili njegovu državu

dinastija od **dinast** (grč. *dynástēs* – moćnik, vladar, kralj, car) – vladarska porodica iz koje se postavljaju vladari

egipatska Knjiga mrtvih – zajednički naziv za skup magičnih formula i čarolija koje su obično pisane na ponekad ilustriranom papirusu s namjenom da pokojniku olakšaju prijelaz u svijet mrtvih

egiptolog – znanstvenik koji proučava staru povijest Egipta; pojam se pojavio u prvoj polovici 19. stoljeća

egiptologija – znanost o najstarijoj egipatskoj povijesti i kulturi

fajansa (tal.) – poluporculan; keramički materijal koji sadrži smrvljeni kvarcni pijesak, sol i pepeo bilja

faraon (eg. *per-aa* – velika kuća, palača) – vladar Egipta tijekom dinastičkog razdoblja egipatske povijesti

heb-sed (eg.) – vladarska obljetnica u povodu trideset godina vladanja

helenistička kultura – kultura nastala u doba helenizma miješanjem grčke i istočnjačke kulture

- helenizam** – razdoblje od makedonske pobjede nad Grčkom (338. g. pr. Kr.) do rimskog osvajanja Egipta (30. g. pr. Kr.) kad se provodilo stapanje grčke kulture s kulturama Starog Istoka
- hijeratsko pismo** (od grč. *hieratikós* – svećenik) – pismo staroegipatskih svećenika
- hijeroglifi** (grč. *hierós* – svet + *glyfō* – dubim) – slikovno pismo starih Egipćana u obliku znakova s prikazom životinja, ljudi, predmeta itd.
- ka** (eg.) – staroegipatski izraz koji izražava duhovnu bit, koja egzistira u ljudskom obliku, a koja je ipak zadržala svoju individualnost; vrhovna snaga u kraljevstvu mrtvih
- kanopa** – staroegipatska trbušasta posuda od kamena, gline, drveta u koju su stari Egipćani spremali unutrašnje organe pokojnika tijekom procesa mumifikacije; postojale su četiri vrste posuda čiji su poklopci prikazivali ljudske ili životinje likove tzv. četiri Horusova sina
- kartuša** (franc. *cartouche*) – ovalni okvir u koji su se na staroegipatskim spomenicima upisivala imena faraona
- katarakt** (grč. *katarráktēs* – koji se ruši) – prag u riječnom koritu preko kojeg voda pada u slapovima
- kemet** (eg. *kmt* – crna zemlja) – prastari naziv za Egipat
- klaft** – pokrivalo s ukrašenim horizontalnim naborima
- Kopti** (ar. *koptos* – Egipat) – egipatski kršćani
- kult** (lat. *cultus* od *colere* – obrađivati zemlju; štovati, častiti) – religiozni obred, služnje božanstvu; obožavanje, štovanje neke osobe, predmeta ili božanstva
- labirint** (grč. *labýrinthos*) – u Starom Egiptu i Grčkoj građevina sa zamršenim sustavom hodnika
- mastaba** (ar.) – staroegipatska grobnica s ravnim krovom i kosim stranama u koje su se pokapali visoki dostojanstvenici još od preddinastičkog doba
- Mezopotamija** (grč. *mésos* – srednji + *potamós* – rijeka) – zemlja između rijeka Eufrata i Tigrisa; Međurječje
- mistični kult** – antički kult čija je glavna značajka bio posebni obred kojim su se pristupnici upućivali u božanske tajne
- mnevis bikovi** – sveti bikovi koji čuvaju ba sunčanog boga Helipolisa
- mumifikacija** – postupak koji su prvi počeli primjenjivati stari Egipćani; sprečavanje raspadanja pokojnikovog tijela isušivanjem i premazivanjem raznim tvarima (eterična ulja, bitumen, smola i sl.) kako bi se tijelo očuvalo od raspadanja i truljenja;
- mumija** (tur. *mum* – vosak) – potpuno isušeno i od raspadanja sačuvano tijelo čovjeka ili životinje
- Muzej** (grč. *Múseïon*) – kuća muza, ustanova izgrađena u egipatskoj Aleksandriji početkom III. st. g. pr. Kr. u kojoj su se izučavale brojne antičke znanosti te u sklopu koje su djelovali brojni znanstvenici
- noma** – teritorijalni okrug u Starom Egiptu
- nomarh** – poglavar nome

- obelisk** (grč. *obeliskos* – mali ražanj) – egipatski kameni spomenik u obliku četverobridnog stupa koji se prema vrhu sužava
- papirus** (grč. *pápyros*) – tropska biljka koju su Egipćani koristili za izradu materijala za pisanje; svitak od papirusa s tekstom na njemu
- pilon** – trapezoidni zid od kamena
- piramida** (grč. *pyramís*) – golema kamena četverostrana građevina u obliku geometrijske piramide koja je tijekom Starog kraljevstva građena kao grobnica egipatskog vladara
- Punt** – nepoznata zemlja na istočnoj obali Afrike s kojom su stari Egipćani razvili dobre trgovačke odnose u doba Starog i Novog kraljevstva
- sarkofag** (grč. *sárx* – meso + *fageîn* – jesti) – kameni lijes, odnosno grob od posebne vrste vapnenca koji je imao svojstvo da brzo izjeda meso pokojnika
- sfinga** (grč. *sfinx*) – u starom Egiptu kamena figura ležećeg lava s čovječjom glavom; u grčkoj mitologiji krilato biće, sprijeda žena, straga lav koje je mučilo stanovnike grada Tebe
- skarabej** (lat. *scarabeus*, grč. *kárabos* – kukac) – vrsta kukca, kornjaša, balegara, koji je u starom Egiptu bio posvećen bogu Sunca; amulet u obliku kukca; dobio je naziv prema svetom kukcu (*Scarabaeus sacer*) koji se poistovjećivao s Kheprijem, bogom sunca vezanim uz ponovno rađanje; amuleti u obliku skarabeja izrađuju se od kamena, fajanse (keramički materijal koji sadrži smrvljeni kvarcni pijesak, sol i pepeo bilja) ili stakla, a na poleđini su ispisani natpisi i kraljevska imena
- stela** (grč. *stēlē*) – tanka kamena ili drvena ploča koja najčešće sadrži različite natpise pogrebnog, zavjetnog i komemorativnog sadržaja
- šaubti** (eg. *ushabti*, *shawabti* – onaj koji odgovara) – figure u obliku mumije s poljodjelskim oruđem nađene u egipatskim grobnicama od Srednjeg kraljevstva nadalje; magična zamjena za preminulog u prilikom obavljanja fizičkih poslova u svijetu mrtvih; izrađene su od kamena, alabastera, drveta, gline, metala, ponekad s plavom, zelenom, smeđom i crvenom glazurom i stavljane na pod grobnice
- tekstovi piramida** – opus religijskih tekstova koji se pojavljuje u piramidama V. i VI. dinastije
- tekstovi sarkofaga** – opus religijskih tekstova koji su pisani na sarkofazima
- tinisko doba** – v. **arhaisko doba**
- totemizam** (indijan. *totem* – životinja, biljka ili predmet kojemu svi članovi zajednice iskazuju posebno poštovanje) – štovanje totema, jedan od najranijih oblika vjerovanja
- ureus** (grč.) – zlatni prikaz prednjeg dijela tijela i glave kobre koji simbolizira moć Sunčeva diska
- vezir** (tur.) – u Starom Egiptu visoki državni dostojanstvenik koji nadzire upravu, sudstvo i poštu
- zoomorfan** – u obliku životinje

Prilog 2. Tumač najvažnijih staroegipatskih božanstava

- Nun** – personifikacija praiskonskih vodenih prostranstava iz kojeg je nastao svijet; prikazivan u antropomorfnj formi kao velika bradata figura koja u izdignutim rukama drži sunce koje se obično nalazi na brodu.
- Atum** – pradavni bog Heliopola i predinastičko božanstvo Sunca; jedan od najčešće spominjanih bogova na tekstovima piramida; prikazivan kao stariji muškarac koji tetura prema zapadnom obzorju; štovan kao gospodar Gornjeg i Donjeg Egipta.
- Šu** – oličenje zraka i Sunčevih zraka; zajedno s Tefnut čini prvi božanski par; prikazuje se kao lav, ali češće kao bradati muškarac koji stoji ili kleči na Gebu te uzdignutih ruku podupire Nut. Na glavi nosi nojevo pero ili četiri ptičja pera kojima podupire Nut.
- Tefnut** – oličenje životne rose i vlage; Šuova sestra i žena; prikazivana kao lavica koja nosi sunčani kolut i ureus; zaštitnica Ozirisa nakon njegove smrti.
- Geb** – oličenje zemlje; sin Šua i Tefnut; s Nut čini drugi božanski par; prikazivan kao čovjek koji leži ispod Nut s penisom koji strši prema nebu.
- Nut** – oličenje neba; kći Šua i Tefnut; s Gebom čini drugi božanski par; prikazivana kao žena produžena tijela koja stoji u luku iznad Geba; majka Ozirisa, Izide, Seta i Neftide.
- Oziris** – bog vegetacije; nakon smrti bog plodnosti i zagrobnog svijeta; sin Geba i Nut; s Izidom čini treći božanski par; prikazivan kao nepokretan lik koji stoji ili sjedi na prijestolju; središta njegova kulta bila su Busir i Abid.
- Izida** – čarobnica, vjerna žena i žalobnica; Ozirisova žena; nakon Ozirisova ubojstva skupila njegove ostatke i začela sina Hora; prikazivana kao žena s prijestoljem na glavi ili kao žena koja na glavi nosi kolut između kravljih rogova.
- Set** – bog suše; Ozirisov brat i njegov ubojica; s Neftidom čini četvrti božanski par; prikazivan kao životinja duge savijene gubice, četvrtastih ušiju i uspravnog kitnja-stog repa; borio se s Horom za prijestolje nakon Ozirisova ubojstva.
- Neftida (Neftis)** – gospodarica kuće; Setova žena, odana bratu Ozirisu; bez djece; prikazivana kao lunja.
- Hor** – bog sokol, Ozirisov i Izidin sin osvetnik; simboličan ratnik i vođa, faraon je njegovo zemaljsko utjelovljenje; prikazivan kao sokol; bog grada Behdeti u Gornjem Egiptu; u helenističko vrijeme postaje bog **Harpokrat** koji se prikazuje kao mladi dječak s kovčom na glavi i prsom u ustima.
- Hator** – božica majka, veselja, majčinstva i ljubavi; štovana kao krava; glavno božanstvo grada Dendere.
- Anubis** – sin Ozirisa i Neftide; bog smrti i majstor balzamiranja; štovan kao čovjek s glavom šakala ili psa; vjeran Izidin pratilac; u arhajskom razdoblju vezuje se uz pogreb i život kralja u svijetu mrtvih; bog 17. egipatske nome i grada Cynopolisa.
- Tot (Thot) ili Đehuti** – bog znanja i pisar bogova; štovan kao ptica ibis ili psoglavi babun; vrhovni bog grada Hermopola.

Ma'at – božica istine, pravde i vječnog poretka; Totova žena; štovana kao pero na vagi.

Ra – bog Sunca, vrhovni bog i faraonov otac; prikazivan kao sunčev kolut koji se vozi na čamcu, ali i kao čovjek sa sokolovom glavom; središte njegova kulta bilo je u Heliopolu.

Mut – velika majka i kraljica bogova koji su vladali Tebom; žena boga Amuna; prikazivana kao antopomorfno božanstvo s glavom lavice.

Amun (Amon), Amun-Ra (Amon-Ra) – u početku bog Hermopola, a kasnije u Tebi objedinjen s Montom; jedno od vrhovnih božanstava Novog kraljevstva; prikazuje se kao muškarac s kratkom pregačom, tunikom od perja i dvostrukom krunom; ponekad se prikazuje kao muškarac s ovmovom glavom.

Aton – bog Sunca; prikazivan kao sunčev disk; vrhovni bog u vrijeme razdoblja Amarne.

Apis – sveti bik iz Memfisa; jedno od najvažnijih božanstava u helenističkom razdoblju.

Serapis – vrhovno božanstvo tijekom helenističkog razdoblja; nije izvorno egipatski kult; prvotno oblik Baala ili Ela koji se u heleniziranoj asirskoj koloniji Sinope na Crnom moru štovao kao Sar-apsi, gospodar morskih dubina; prenesen u Egipat za Ptolemeja identificiran je s bogom User-hapijem, mrtvim bikom Memfisa; u helenističkoj religiji često se veže uz Ozirisa u položaju Izidina supruga gdje zauzima mjesto boga mrtvih; prikazivan kao bradati muškarac s košarom na glavi, a ponekad i rogovima.

Bastet – božica veselja i ljubavi; štovana kao mačka; glavno središte njenog kulta nalazilo se u Bubastisu.

Khnum – jedno od najstarijih egipatskih božanstava koje se povezuje sa stvaranjem i poplavama Nila; štovan kao ovan; središte njegova kulta nalazilo se u Elefantini.

Mont – bog Tebe; kasnije objedinjen s Amonom.

Neit – jedno od najstarijih egipatskih božanstava čiji korijeni sežu u preddinastičko razdoblje; štovala se kao božica stvaranja, božica rata, božica majka, a imala je i ulogu u svijetu mrtvih; jedno od središta njenog kulta nalazilo se u Saisu; prikazivana u ljudskom ili životinjskom obliku.

Ptah – vrhovni bog Memfisa; najčešće se prikazuje kao antropomorfna ljudska mumificirana figura.

Sukos ili Sobek – bog Fajjuma; štovan kao krokodil.

Izvori i literatura

Korisni priručnici

James P. Allen, *Middle Egyptian – An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*, Cambridge UK & New York 2001.

Jürgen von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, Mainz 1999.

- M. Broderick & A. A. Morton, *A Concise Dictionary of Egyptian Archaeology*, London 1902.
- Margaret Bunson, *A Dictionary of Ancient Egypt*, New York & Oxford 1991.
- Collins Dictionary of Archaeology*, Glasgow 1992. (ur. Paul Bahn)
- Mark Collier & Bill Manley, *How to read Egyptian hieroglyphs: A step-by-step guide to teach yourself*, London 2003. (3. izdanje)
- Aidan Dodson & Dyan Hilton, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, London 2004.
- Adolf Erman, & Hermann Grapow, *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Berlin 1957., vol. I-VII
- Alan H. Gardiner, *Egyptian grammar*, Oxford 1950.
- Rainer Hannig, *Die Sprache der Pharaonen – Grosses Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch*, Mainz 1995.
- Rainer Hannig, *Ägyptisches Wörterbuch I – Altes Reich und Erste Zwischenzeit*, Mainz 2003.
- John Hazel, *Who's who in the Greek World*, London & New York 2002.
- John Hazel, *Who's who in the Roman World*, London & New York 2002.
- Gwendolyn Leick, *Who's who in the Ancient Near East*, London & New York 2002.
- Lexikon der Ägyptologie*, I-VII, Wiesbaden, (ur. W. Helck, E. Otto, W. Westendorf)
- Bill Manley, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Egypt*, Harmondsworth 1996.
- The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, Oxford 1997. (ur. Eric Meyers)
- The Oxford History of Ancient Egypt*, Oxford 2000. (ur. Ian Shaw)
- Bertha Porter & Rosalind Moss, *Topographical bibliography of Ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs, and paintings*, I-VIII, Oxford 1929.-1988.
- Guy Racher & Alice Heyne, *Lexikon des alten Ägypten*, Darmstadt 1999.
- D. B. Redford, *Pharaonic king-lists, annals and day-books: a contribution to the study of Egyptian sense of history*, Missiasauga 1986.
- Michael Rice, *Who's who in Ancient Egypt*, London & New York 2002.
- Ian Shaw & Paul Nicholson, *British Museum Dictionary of Ancient Egypt*, London 1997.
- Topographical bibliography of Ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs, and paintings*, Oxford 2000. (on-line edition, ur. Jaromir Malek)
- Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, London 2003.
- Hilary Wilson, *Understanding hieroglyphs*, Lincolnwood & London 1995.

Važne zbirke izvora za povijest Starog Egipta

Antički izvori

Izdanja Loeb Classical Library

Appian, *Roman History*

Apuleius, *The Golden Ass (Metamorphoses)*

Caesar, *Alexandrian, African and Spanish Wars*

Diodorus Siculus

Herodotus, *History*

Manetho

Papyri (3 vols.)

Pliny, *Natural History*

Plutarch, *The Parallel Lives*

Ptolemy, *Tetrabiblos*

Strabo, *Geography*

Suetonius

Tacitus, *Histories and Annals*

Domaći prijevodi antičkih autora

Apijan, *Rimski građanski ratovi*, Kultura, Beograd 1967.

Cezar, *Moji ratovi*, Zora, Zagreb 1972.

Herodotova povijest, Matica hrvatska, Zagreb 1887.

Herodot, *Povijest*, Matica hrvatska, Zagreb 2000.

Plutarh, *Izida i Oziris (De Iside et Osiride)*, Tragovi, Zagreb 1993.

Plutarh, *Usporedni životopisi*, I.-III., August Cesarec, Zagreb 1988.

Tacit, *Anali*, Matica Hrvatska, Zagreb 1970.

Tacit, *Historije*, L&G, Zagreb 1987.

Prijevod egipatskih tekstova dostupni na hrvatskom i raznim stranim jezicima:

The Ancient Near East, An Anthology of Texts and Pictures, volume I, Princeton 1958. (ur.: James B. Pritchard)

M. Blackman, *Middle-Egyptian stories*, Bruxelles 1932.

James Henry Breasted, *Ancient Records of Egypt*, I-IV, Chicago 1906.

A. De Buck, *The Egyptian Coffin Texts*, I. – VII, Chicago 1935.

E. A. Wallis Budge, *The book of dead – The hieroglyphic transcript and english translation of the Papyrus of Ani*, London 1895.

R. O. Faulkner, *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Oxford 1969.

R. O. Faulkner, *The Egyptian Coffin Texts*, I-III, Warminster 1973.-1978.

Egipatska knjiga mrtvih, Svjetlost, Sarajevo 1989. (ur.: Marko Višić)

Leben im ägyptischen Altertum – Literatur, Urkunden, Briefe aus vier Jahrtausenden – Herausgegeben von den Staatlichen Museen zu Berlin 1991.

Mariam Lichtheim, *Ancient Egyptian literature volume I: The Old and Middle Kingdoms*, Berkeley – Los Angeles – London 1975.

Mariam Lichtheim, *Ancient Egyptian literature volume II: The New Kingdom*, Berkeley – Los Angeles – London 1976.

Mariam Lichtheim, *Ancient Egyptian literature volume III: The Late Period*, Berkeley – Los Angeles – London 1980.

W. Murnane, *Texts from the Amarna Period in Egypt*, Atlanta, 1995.

Petar Selem, Ipu-Ur Žalopjka, *Književna smotra*, br. 15, Zagreb 1973.: 47-53

Petar Selem, Komentar Ipu-urovoj Žalopjci, *Književna smotra*, br. 15, Zagreb 1973.: 59-66

- Petar Selem, Iz tekstova piramida, *Polja – časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja*, god. XXII, mart '77. br. 217, Novi Sad 1977.: 13, 14
- Mladen Tomorad, Ivana Malus Tomorad, Hrvoje Gračanin, *Povijesna čitanka: Stara povijest*, Samobor 2004., 23-40. (tekstovi vezani uz staroegipatsku povijest i kulturu; priredio i preveo: Mladen Tomorad)
- Igor Uranić, *Stari Egipat – povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, Školska knjiga, Zagreb 2002.
- Marko Višić, *Književnost drevnog Bliskog istoka – Enuma Eliš – Gilgameš*, Naprijed, Zagreb 1993.

Citirana literatura

- James P. Allen, *Middle Egyptian – An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*, Cambridge UK & New York 2001.
- Jürgen von Beckerath, *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, Mainz 1999.
- Collins Dictionary of Archaeology*, Glasgow 1992. (ur. Paul Bahn)
- Mark Collier & Bill Manley, *How to read Egyptian hieroglyphs: A step-by-step guide to teach yourself*, London 2003. (3. izdanje)
- Aidan Dodson & Dyan Hilton, *The Complete Royal Families of Ancient Egypt*, London 2004.
- Adolf Erman, & Hermann Grapow, *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*, Berlin 1957., vol. I-VII
- Alan H. Gardiner, *Egyptian grammar*, Oxford 1950.
- Rainer Hannig, *Die Sprache der Pharaonen – Grosses Handwörterbuch Ägyptisch-Deutsch*, Mainz 1995.
- Rainer Hannig, *Ägyptisches Wörterbuch I – Altes Reich und Erste Zwischenzeit*, Mainz 2003.
- Lexikon der Ägyptologie*, I-VII, Wiesbaden, (ur. W. Helck, E. Otto, W. Westendorf)
- Petar Lisičar, *Egipat u starom vijeku*, Skopje 1956.
- Petar Lisičar, *Pregled historije istočnih naroda*, Zagreb 1966., 1-41
- Petar Lisičar, *Stari Istok – Pregled historije istočnih naroda staroga vijeka*, Zagreb 1972., 1-71
- Petar Lisičar, *Stari Istok*, Zagreb 1975., 1-59
- Šime Ljubić, Harpocrates, *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu* IX, 2, Zagreb 1887.: 33-36.
- Bill Manley, *The Penguin Historical Atlas of Ancient Egypt*, Harmondsworth 1996.
- Gavro Manojlović, *Povijest Staroga Orijenta*, I-III, Zagreb 1923.
- Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, I., s.v. Amarna, Zagreb 1941.
- Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, I., s.v. Amenemhat, Zagreb 1941.
- Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, I., s.v. Amenofis, Zagreb 1941.
- Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, III., s.v. Cezar, Zagreb 1943.
- Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, V., s.v. Egipat, Zagreb 1945.
- Grga Novak, *Hrvatska enciklopedija*, V., s.v. Egipatologija, Zagreb 1945.
- Grga Novak, *G. Egipat – prehistorija, faraoni, osvajači, kultura*, Zagreb 1967.

The Oxford History of Ancient Egypt, Oxford 2000. (ur. Ian Shaw)

D. B. Redford, *Pharaonic king-lists, annals and day-books: a contribution to the study of Egyptian sense of history*, Missiasauga 1986.

Josip Juraj Strossmayer, Dva marmorna kipa nadjena u Sriemu, *Vienac* 6, Zagreb 1874.: 765-767.

Mladen Tomorad, *Egipat u Hrvatskoj*, Zagreb 2003.

Mladen Tomorad, *Model računalne obrade i prezentacije staroegipatskih predmeta u muzejskim zbirkama u Hrvatskoj*, Filozofski fakultet u Zagrebu Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2006.

Mladen Tomorad, Historiografski problemi kronologije staroegipatske povijesti u hrvatskim povijesnim znanostima i nastavi povijesti, *Povijest u nastavi*, 11 (2008), 31-66.

Igor Uranić, *Stari Egipat – povijest, književnost i umjetnost drevnih Egipćana*, Zagreb 2002.

Igor Uranić, *Ozirisova zemlja*, Zagreb 2005.

Richard H. Wilkinson, *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, London 2003.

SUMMARY

Ancient Egyptian terminology – problems, particularities and usage in historical sciences and teaching of history in Croatia

In this article author debates about various problems related with usage of Ancient Egyptian terminology in historical sciences and teaching of history in Croatia.

In introduction section author offered reader various information about Ancient Egyptian language, script, their writing system and its history. In next section author debates about various language problems related with analysis of Ancient Egyptian sources and artefacts from various museum collections in Croatia. In central section author gave review of usage Ancient Egyptian terminology in scientific researches, books, teaching of history and in various history textbooks for elementary school and high school.

As result of his long research at this field author presents his proposal of first unified terminology for Ancient Egyptian studies in Croatia. This proposal is consisted from several groups of Ancient Egyptian terms: predynastic cultures, historical periods, rulers/pharaohs, towns, ancient sites, gods and goddesses, and various common used terms. At the appendix of this article author also prepared useful glossary of the most important Ancient Egyptian terms, gods and goddesses.